

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Levente: átcsapás vagy kiegyenlítődés?

1. FEHÉRTÓI KATALIN „Árpád-kori *Levente* és *Leue*, *Lewedi* személyneveink eredete” címmel nemrégiben (MNY. 1997: 426—41) olyan írást tett közzé, amely érdekes, tanulságos tudománytörténeti áttekintést és részletes, új gondolatokat megfogalmazó etimológiai elemzést tartalmaz. A tanulmány nemcsak a névtanosok és az etimológusok, hanem a történészek érdeklődésére is számot tarthat. Érthető tehát, hogy KRISTÓ GYULA hamar reagált rá (MNY. 1998: 187—8): a megállapítások többségét elfogadva, sőt alátámasztva, a *Lewedi*-re vonatkozó következtetéseket viszont megkérdőjelezve.

FEHÉRTÓI és KRISTÓ névmagyarázatai közül csak az egyikhez, a *Levente* személynév származtatásához szeretnék hozzászólni.

2. FEHÉRTÓI KATALIN — miután felsorolta *Levente* herceg nevének a XIII—XIV. századi krónikákban szereplő adatait — arra a következtetésre jut, hogy a név szláv eredetű: az ólengyel személynévszótárban megtalálható *Louanta* névalakban látja az átvett formát (MNY. 1997: 429). Magyarozatát hangtani és kronológiai szempontból a *Berente*, *Döbrönte*-féle — magyar névadással keletkezett, de végső soron szláv személynevekre visszamenő — helynevek analógiájával támasztja alá. „Az idézett Árpád-kori személynévi eredetű helyneveink alakulása igazolhatja Vazul fia *Levente* herceg nevének egy szláv orrhangzós *Louanta* előzményét. A mély hangrendű *Louanta* személynévből hangrendi átcsapással [én ritkítottam: H. L.] jött létre a magas hangrendű *Levente*. »A veláris hangrendből a palatálisba való átcsapásra, amely különben csak magyar sajátosság lehet«, klasszikus példa a *köszméte* < szl. **kosmata* (KNEI ZSA, SzlJsz. 287, 854; vö. *kecele* 'miseruha', *pecér* 'vadászskutyák gondozója' stb.; TESz.; EWUng.; KISS LAJOS: NytudÉrt. 139. sz. 15—6)» — írja FEHÉRTÓI (i. h.).

KRISTÓ GYULA elfogadja ezt a származtatást, sőt — egy-két (művelődés)-történeti érv mellett — nyelvészeti szempontból is igyekszik megerősíteni: „Elgondolkodtató, hogy e *Levente* név a legkorábbi előfordulási helyeül szolgáló Kézai-krónika valamennyi alakváltozatában (*Luenta*, *Leventa*, *Lewenta*) vegyes hangrendű formát mutat (SRH. 1: 173, 177), a későbbi, XIV. századi krónikakompozíció szövegét őrző kódexekben viszont már egyaránt találhatók vegyes és magas hangrendű alakok (*Luenta*, *Leuenta*, *Luenta*, *Leuenta* stb., uo. 337). Ez arra mutathat, hogy a mély hangrendű *Louanta* (mint szláv előzmény) és a magas hangrendű *Levente* (mint a magyar »végeredmény«) közti közbülső állapotot (vagyis a hangrendi átcsapás elindultát, de még be nem fejezett voltát) mutatják a vegyes hangrendű alakok. Az, hogy a magánhangzó-illeszkedés később következett be, a szó idegen eredete melletti nyomós érv” (MNY. 1998: 188).

Véleményem szerint FEHÉRTÓI névmagyarázata valószínűleg jó nyomon halad, de egy lényeges kérdésben pontosításra szorul. KRISTÓ gondolatmenetét pedig azért idéztem viszonylag hosszan, mert éppen a szerintem vitatható szálát fejti tovább, ráadásul érvelését nyelvészeti és logikai szempontból tévesnek tartom.

3. Említettem, hogy FEHÉRTÓI KATALIN a magyarba (szerinte) átkerült névalakot az ólengyel személynévszótárból (SISNO. 3: 336) idézi: „*Lowęta*: 1136: Sirdnici cum his possessoribus ... Mesec, Mantina, *Louanta*” (MNY. 1997: 429). A szláv személynévhez és eredetéhez (a 'vadászat' jelentésű szláv *lovъ* tö *-ęta* személynévképzős származéka) KISS LAJOS nyomán (SoprSz. 1990: 375) jut el. Nem világos azonban (számomra legalábbis nem az), hogy FEHÉRTÓI a magyar név előzményének miért a mély hangrendű változatot, és miért nem a nazális *ę*-t tartalmazó szláv formát tekinti.

Ha a veláris alakból indulunk ki, akkor persze nincs más megoldás, mint annak feltételezése, hogy a magyarban hangrendi átcsapás játszódott le. Csakhogy, sajnos, FEHÉRTÓI nem keres (ezért nem is találhat) választ arra, mi indokolhatta az átcsapást. — A szlávból átvett veláris alak mindenféle nehézség és bonyodalom nélkül beilleszkeszhető (volna) a magyar hangrendszerbe, maga a meghonosodás tehát nem kívánt (volna) veláris > palatális irányú átcsapást. — Az átcsapást elvben onomatopoezis vagy valamiféle hangszimbolikai tényező is okozhatná. Az onomatopoetikus eredet itt persze szóba sem jöhet, ha azt próbáljuk igazolni, hogy jövevényt névvel van dolgunk. Ami viszont a hangszimbolikát illeti, szláv jövevényt szavakkal is megtörtént a magyarban, hogy hangrendi átcsapással palatális párjuk született: *kondor* :> *göndör*, *tompa* :> *tömpe* (l. pl.: BENKŐ: MNyTört. 346; TESz.; EWUng.). Ezeknek a példapároknak a tagjai azonban melléknevek, bennük a veláris : palatális szembenállás intenzitásbeli különbség megjelenítője. Személynévvel kapcsolatban (a szófaj statikus természete miatt) az efféle megkülönböztetésre kevésbé nyílik lehetőség, bár a becézés bizonyos mértékig hasonló jelenség. Azt viszont enyhén szólva is nagy merészség lenne feltételezni, hogy a *Levente* az eredeti veláris formának játsszi becéző változata.

Nem tudjuk tehát megmondani, miért történt (volna) meg az a hangrendi átcsapás, amely a *Levente* névformához vezetett. Ez persze csak elgondolkoztató érv FEHÉRTÓI hipotézise ellen, önmagában nem cáfolhatja azt: a nyelvtörténeti kutatásban gyakran tapasztalhatjuk, hogy az adatok akkor is kétségtelen bizonyosságai lehetnek egy változásnak, ha a változás okát nem ismerjük. A most vizsgált esetben azonban nem erről van szó. Hiányzik például egy nagyon fontos láncszem: a *Levente* név mély hangrendű magyar adata. Azok a névadatok pedig, amelyeket FEHÉRTÓI és KRISTÓ a krónikákból idéz, nem igazolják hipotézisüket az átcsapásról, sőt véleményem szerint (l. a 4. pontban) ellene szólnak.

A 2. pontban idéztem FEHÉRTÓI gondolatsorát a hangrendi átcsapásról, melynek végén analógiaként (szakirodalmi utalásokkal) a *köszméte*, *kecele*, *pecér* szavak példájára hivatkozik. Sajnos, az analógiával baj van: a három szó közül egyik sem tökéletes szemléltetője a hangrendi átcsapás jelenségének.

A *köszméte* esetében ugyanaz okoz nehézséget, mint a *Levente* névvel kapcsolatban: a magyarban nem mutatható ki veláris hangrendű alak. A szláv nyelvekből sem adatolható 'egres' (vagy hasonló) jelentésű **kosmata* főnév, de ennek hiánya a *köszméte* eredeztetésében nem leküzdhetetlen akadály (KNEIÉZSA, SzIJs. 287; TESz. *pöszméte* a.; EWUng. *pöszméte* a.).

Ami a *kecele* magyarozatát illeti, KNEIÉZSA nyomán (SzIJs. 854) a TESz. a bizánci görög *κατσοῦλα* 'fejlepel, kámzsa, csuklya' főnevet szerepelteti a magyar szó valószínű közvetlen előzményeként, feltételezve, hogy „a magyarba való átvételkor a veláris hangrendű görög szó palatálisba csapott át”. Ebből a szempontból FEHÉRTÓI szakirodalmi hivatkozása helytálló; annyiban viszont pontatlan, hogy azt sugallja: az EWUng. a kérdést ugyanúgy ítéli meg, mint KNEIÉZSA és a TESz. Valójában az EWUng. (fenntartással) HADROVICS LÁSZLÓ véleményére (Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Bp., 1985. 301) épít: *kecele* főnevünket valószínűleg jövevényt szónak, közelebről talán német (felnémet) eredetűnek minősíti, megadva a vegyes hangrendű (!) középfelnémet *kâsel*, *kâsele* 'Hülle; Kleid' alakokat. Az EWUng. a hangrendi kiegyenlítődsé szokatlan formája miatt nem kezeli biztosként a HADROVICS-féle etimológiát sem, mégis ezt szerepelteti kiemelt helyen, tehát a hangrendi átcsapáson alapuló magyarozatnál elfogadhatóbbnak tartja.

FEHÉRTÓI harmadik példája egyáltalán nem alkalmas a hangrendi átcsapás szemléltetésére. A *pecér* ugyanis — KNEIÉZSA (SzIJs. 407—8), a TESz. és az EWUng. egybehangzó véleménye szerint — vegyes hangrendű szláv lexémára vezethető vissza, vagyis a magyarban nem átcsapás, hanem hangrendi kiegyenlítődsé történt.

Az, hogy a három példa szerepeltetése analógiaként nem egészen meggyőző, illetőleg részben vagy teljesen téves, a legkevésbé sem használ FEHÉRTÓI elméletének, bár önmagában nem alkalmas annak megdöntésére. Az analógiák pontatlansága nem egyenlő a hipotézis helytelenségével. Valószínű például, hogy abban a gyűjteményben, amelyet KISS LAJOS állított össze a sze-

rinte (feltehetőleg) hangrendi átcsapással keletkezett helynevekből (NytudÉrt. 139. sz. 15—6; FEHÉRTÓI is hivatkozik rá), meggyőzőbb eseteket is találhatnánk a veláris > palatális átcsapás demonstrálására. (A gyűjtemény részletesebb vizsgálatot igényelne és érdemelne!)

Van azonban az eddig tárgyaltaknál nyomósabb érv is FEHÉRTÓI és KRISTÓ hipotézise ellen. Ez az érv egy másik magyarázat, amely megítélésem szerint az átcsapással kapcsolatosnál egyszerűbb, kézenfekvőbb, valószínűbb, jobban megokolható, sokkal inkább megfelel a magyar névtörténeti adatok vallomásának, és analóg példákkal is alátámasztható.

4. Levente herceg nevének a krónikákban szereplő variánsai a FEHÉRTÓI által is említett (MNY. 1997: 429) szláv *Lovęta* névalak átvételét valószínűsítik. Az előbb vegyes, később vegyes és magas hangrendű magyar névadatok véleményem szerint nem átcsapásra, hanem hangrendi kiegyenlítődésre vallanak.

A kiegyenlítődés mellett szóló érvként tehát elsősorban a krónikák adatai említhetők. Hiányzik a mély hangrendű magyar forma, az adatok időrendje pedig meggyőzően mutatja a vegyes > palatális irányú kiegyenlítődést. Eszerint az *en* hangkapcsolattal átvett palatális magánhangzó „szálláscsinálóként” megalapozta a magyar név későbbi magas hangrendjét.

Míg a feltételezett hangrendi átcsapás oka ismeretlen (lenne), a kiegyenlítődést tökéletesen indokolja az a törekvés, hogy a magyartól idegen vegyes hangrendet a magánhangzók harmóniája váltsa fel.

Meglepő, hogy FEHÉRTÓI nem figyelt fel arra, hogy az általa említett (i. h. 429) *Berente* hn. < szl. *Boręta* szn., *Döbrönte* hn. < szl. *Dobręta* szn. változások (a nazális magánhangzó átvétele mellett) nem hangrendi átcsapást, hanem kiegyenlítődést szemléltetnek (akárcsak — veláris irányban — az ugyanott szerepeltetett *Galánta*, *Malonta* helynevek). A *Berente*, *Döbrönte* földrajzi nevek alakja éppen amellettszól, hogy a *Levente* névforma fenntartás nélkül tekinthető kiegyenlítődés eredményének.

A kiegyenlítődéssel kapcsolatban érdemes kitérni FEHÉRTÓI tanulmányának egyik tudománytörténeti részletére (i. h. 431—2). A szerző joggal nehezményezi, hogy GOMBOCZ ZOLTÁN (MNY. 1916: 305—10) úgy hivatkozik MELICH JÁNOS (SzlJsz. 2: 396) véleményére, hogy figyelmen kívül hagy egy fontos tényezőt: MELICH szerint a *Levente* jövevénynév. Az említett helyen MELICH ezt írja: „A magyar nyelvbe átkerült vegyeshangú két- és háromtagú szavak először változatlanul megmaradtak, s később történt meg bennük a magánhangzóilleszkedés. A magyarban legelőször *megya* (*mega*), *dinnya* (*dinna*), *Vénnya* (*Ueihna*), *Kinessa*, *Leventa*, *Verőcza* (*Vereucea*), *szerecsa*, *Attila* stb. volt, s ebből csak később lett *megye*, *dinnye*, *Vinnye*, *Kenesse*, *Levente*, *Verőcze*, *szerecsse*, *Etele* stb.” — Ahogyan GOMBOCZ, úgy FEHÉRTÓI is elhanyagol egy fontos részletet: azt, hogy MELICH a *Leventa* (> *Levente*) nevet a magyarba átkerült vegyes hangrendű szavak közé sorolja, vagyis a *Levente* formát kiegyenlítődés eredményének tekinti, nem átcsapásának.

Érdekes, hogy FEHÉRTÓI — a név végződését magyar képzőbokornak tartó véleményt cáfolva — voltaképpen bemutatja a kiegyenlítődés folyamatát: „A *Loventa* → *Leventa* → *Levente* személynévben a *-nta*, *-nte* végződés nem más, mint a lengyel nyelvben megmaradó, ősi szláv orrhangzós *-ęta* személynévképző, mely a magyar írásbeliségben *-nta/-nte* alakot öltött” (MNY. 1997: 434). Ettől csak egyetlen lépés volna annak felismerése, hogy a magyarba valószínűleg a vegyes hangrendű szláv forma került be, de ezt a lépést FEHÉRTÓI nem teszi meg.

KRISTÓ GYULÁNAK a 2. pontban idézett gondolatmenetét (MNY. 1998: 188) „nyelvészeti és logikai szempontból téves”-nek minősítettem. Ő a hangrendi átcsapást veláris > vegyes > palatális formában képzei el. Ez a hipotézis aligha állja meg a helyét. Az átcsapás ugyanis sokkal inkább ugrásszerű, mint fokozatos nyelvi változás, legalábbis a *tompa* :> *tömpe*-féle „klasszikus” példák ezt mutatják: nem jellemzők rájuk a **tompe*, **tömpe* típusú átmeneti formák. Ha mély hangrendű név került a magyarba, miért változott volna át a szókészletbe sokkal kevésbé illeszkedő vegyes

hangrendűvé? Elvileg nem zárható ki, hogy alkalmi elhasonulások indították el a folyamatot, de az effélék nem szoktak ellentétes hangrendű főváltozat kialakulásához vezetni (vö. pl. BÁRCZI: MNyTört. 161—2).

„Az, hogy a magánhangzó-illeszkedés később következett be, a szó idegen eredete melletti nyomós érv” — írja KRISTÓ (MNY. 1998: 188). Ha ez a kijelentés önmagában állna, akkor teljesen egyetértenék vele. A logikai hibát abban látom, hogy a szerző ezt a megállapítást összeegyeztethetőnek véli a mély hangrendű formából való kiindulással. Ha ugyanis a veláris szláv névformát vettük volna át, akkor a vegyes hangrend a magyarban állt volna elő, márpedig „a szó idegen eredete melletti nyomós érv” éppen a vegyes hangrendű alak átvétele lehet(ne)!

5. Hozzászólásom summázata: FEHÉRTÓI KATALIN a *Levente* név eredetét valószínűleg jó helyen keresi, de veláris szláv forma átkerülése és hangrendi átcsapás helyett több szempontból is meggyőzőbb lenne vegyes hangrendű szláv név átvételével és hangrendi kiegyenlítődéssel számolni.

HORVÁTH LÁSZLÓ